

MIGRATION PROCESSES AT THE CAUCASUS: THE REASONS, COURSE OF EVENTS, AND OUTCOMES

Ferhad TURANLY

Doctor habilitates in History Scs., Professor of Chair for General & Slavic Linguistics of Humanities
Department of National University "Kyiv Mohyla Academy", 2 Skovoroda Str., Kyiv, 04070, Ukraine
(ferhadturanly@gmail.com)

UDC 94:[314.15.045+341.485](479.24)"18/19"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4637-7121>

ResearcherIDAAA-1075-2020 (<https://publons.com/researcher/2932689/ferhad-turanly/>)

Summary

The article deals with the study of the problem of migration processes in the Caucasus, particularly; it emphasizes the reasons for the division of Azerbaijan territory into Northern and Southern. The terms of agreements signed in the XIX century between Russian Empire and Persian State of Gadjars caused the migration processes, and particularly, displacement of the Armenian population from the territory of Iran and Ottoman Empire to the lands of Northern Azerbaijan, and Karabakh in particular, with the view to changing the ethnic and religious composition of the region. As a result of this policy, the local Azerbaijan population was displaced and deported. This process went on until the 1990th and was accompanied by the occupation of historic Azerbaijan and Georgia / Sakartvelo lands, which is certified by a number of archive documents and witnesses. It is worth mentioning that the hardest moment in this situation was that the local population, particularly, children, women, and elderly people underwent tortures and physical destruction from the Arminian armed groups, which is considered to be genocide and deprivation of the right to live in the native homes. The continuous liberation struggle of the Azerbaijan nation resulted in the breakout of Civil war on 27 September 2020.

Key words: history, migration, the Caucasus, international relations, rights, war, peace

მიგრაციის პროცესები კავკასიაში: მიზეზები, მოვლენების მიმდინარეობა და შედეგები

ფერჰად თურანლი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, "კიევის მოჰილას აკადემიის" ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა დეპარტამენტის ზოგადი და სლავური ენათმეცნიერების კათედრის პროფესორი

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4637-7121>

ResearcherIDAAA-1075-2020 (<https://publons.com/researcher/2932689/ferhad-turanly/>)

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატია ეხება კავკასიაში მიგრაციული პროცესების პრობლემის შესწავლას, კერძოდ, იგი ხაზს უსვამს აზერბაიჯანის ტერიტორიის ჩრდილოეთ და სამხრეთ ნაწილებად დაყოფის მიზეზებს. რუსეთის იმპერიასა და სპარსეთს შორის XIX საუკუნეში გაფორმებული შეთანხმებების პირობებმა გამოიწვია მიგრაციული პროცესები და განსაკუთრებით სომხური მოსახლეობის გადაადგილება ირანისა და ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიიდან ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის მიწებზე და კერძოდ ყარაბაღზე, რეგიონის ეთნიკური და რელიგიური შემადგენლობის შეცვლის მიზნით. ამ პოლიტიკის შედეგად, მოხდა ადგილობრივი აზერბაიჯანული მოსახლეობის გადასახლება. ეს პროცესი გაგრძელდა 1990 წლამდე და თან ახლდა ისტორიული აზერბაიჯანისა და საქართველოს მიწების ოკუპაცია, რაც დადასტურებულია არაერთი საარქივო დოკუმენტით. აღსანიშნავია, რომ ამ სიტუაციაში უმძიმესი მომენტი იყო ის, რომ ადგილობრივმა მოსახლეობამ, განსაკუთრებით ბავშვებმა, ქალებმა და ხანდაზმულებმა განიცადეს წამება და ფიზიკური განადგურება სომხური შეიარაღებული ჯგუფებისგან, რაც გენოციდად და მშობლიურ სახლებში ცხოვრების უფლების ჩამორთმევად ითვლება. აზერბაიჯანელი ერის უწყვეტი განმათავისუფლებელ ბრძოლას მოჰყვა სამოქალაქო ომის დაწყება 2020 წლის 27 სექტემბერს.

საკვანძო სიტყვები: ისტორია, მიგრაცია, კავკასია, საერთაშორისო ურთიერთობები, უფლებები, ომი, მშვიდობა

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА КАВКАЗІ: ПРИЧИНИ, ПЕРЕБІГ ПОДІЙ І НАСЛІДКИ

Фергад ТУРАНЛИ

доктор історичних наук, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства
факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
вул. Сковороди, буд. 2, м. Київ, Україна, 04070 (ferhadturany@gmail.com)

УДК 94:[314.15.045+341.485](479.24)"18/19"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4637-7121>

ResearcherIDAAA-1075-2020 (<https://publons.com/researcher/2932689/ferhad-turanly/>)

Анотація

У статті йдеться про проблеми міграційних процесів на Кавказі, зокрема наголошується на причинах розподілу території Азербайджану на Північну та Південну. Договори, укладені в XIX ст. між Російською імперією та Персидською державою Гаджарів, спричинили міграційні процеси, а саме переселення вірменського населення з території Ірану та Османської імперії на землі Північного Азербайджану, зокрема Карабаху, з метою зміни етнічного та релігійного складу. Унаслідок цієї політики місцеве азербайджанське населення було витиснене й

депортоване. Цей процес тривав до 90-х рр. XX ст. і супроводжувався окупацією історичних земель Азербайджану та Грузії/Сакартвело, про що свідчать численні архівні документи та свідки. Підкреслюється, що найважчим моментом у зазначеній ситуації є те, що місцеве населення, зокрібна діти, жінки, люди похилого віку зазнавали тортур і фізичного знищення з боку вірменських збройних терористичних угруповань. Такі дії трактують як геноцид і позбавлення людей права жити у своїх рідних оселях. У результаті тривалої національно-визвольної боротьби азербайджанського народу 27 вересня 2020 року розпочалася Вітчизняна війна, яка завершилася перемогою.

Ключові слова: історія, міграція, Кавказ, міжнародні відносини, право, війна, мир

Значущість названого дослідження полягає в тому, що проблеми міграційних процесів на Кавказі пов'язані з окупацією та розподілом території Азербайджану на Північну та Південну, а також анексією Грузії. У зв'язку з цим слід згадати трагічні події, котрі були пов'язані зі скоєнням проти азербайджанців злочину, та те, як вірменські збройні загони здійснювали свої плани щодо масового вбивства-геноциду азербайджанців, трагедію 26 лютого 1992 р. в м. Ходжали у Нагірному Карабасі, зокрема руйнування культурної спадщини, житла та господарства людей у містах Азербайджану Шуша, Лачин, Ходжавенд, Кельбеджер, Агдере, Агдам, Фізулі, Джебраїль, Губадли, Зенгілан та інших, що були загарбані в 1992–1993 рр. Унаслідок цих дій 20 % території Азербайджану, зокрема Нагірний Карабах і сім сусідніх районів, перебували під окупацією вірменських збройних загонів. Тільки в 1988–1993 рр. до 1,5 млн азербайджанців були насильно виселені з адміністративної території Вірменії та з окупованих нею азербайджанських земель.

Необхідно зазначити, що причини цих подій пов'язані з історією, яка починається у XIX ст., коли азербайджанці почали зазнавати фізичного знищення та тортур із боку вірменських шовіністичних сил, що діяли під безглуздим лозунгом створення своєї країни шляхом загарбання чужих територій на Південному Кавказі за підтримки Російської імперії й очищення цих територій від місцевого азербайджанського населення. Варто зауважити, що з анексією Східної Грузії, тобто Картлі-Кахетинського царства, процес загарбання названою імперією означених територій посилювався¹. У цей час завоювання Росією азербайджанських земель, зокрема так званих Шораельського та Памбакського султанств, Іреванського та Генджинського ханств, викликало рух протесту з боку правителя та населення цих держав².

Після укладення Гюлістанського мирного договору («Трактатъ, Заключенный въ Гюлистанѣ, 12 Октября 1813 г.»), що складався з 11 статей, та Туркменчайського мирного договору («Трактатъ, Заключенный въ Туркменчаѣ, 10 Февраля 1828 года», 16 статей), а також підписання документа «Особый актъ, заключенный въ Туркменчаѣ, 10 Февраля 1828 года (о торговль)», що містив 9 статей, між Російською імперією та Іраном територія Азербайджану

¹ Махмудов Ягуб, Мустафазаде Тофик, Мамедов Сулейман и др. Иреванское Ханство / Институт истории имени А. А. Бакиханова НАН Азербайджана. Баку : Отпечатано в типографии «Чашыоглу», 2010. С. 287–288.

² Там же.

був поділена на дві частини – Південну та Північну³. Згідно з останнім договором, на землі Північного Азербайджану, зокрема Карабаху, з території Ірану та Османської імперії було переселено сотні тисяч вірменів, яким, на відміну від місцевого азербайджанського населення, надавали особливі права та пільги, що, своєю чергою, призвело до витіснення азербайджанців із тих територій і насильницької зміни демографічного складу населення зазначених земель. Для окупації та експлуатації азербайджанських земель на землях Кавказу Російська імперія використовувала християнський фактор.

Отже, окупація Північного Азербайджану, зосібна історичних територій Іреванського, Карабахського й Нахчіванського ханств, супроводжувалася масовим переселенням на загарбані землі вірменів. До кінця XIX ст. їхня чисельність на цих землях становила до 900 тис. осіб⁴. Водночас на теренах Західного Азербайджану було створено адміністративну територію під назвою «Вірменська область», яку згодом було використано для створення держави на окупованих територіях⁵. Можна стверджувати, що внаслідок цих подій на етнічній карті Південного Кавказу вперше з'явилася вірменська спільнота. Зокрема, в наукових дослідженнях ідеться про те, що 1836 р. російська влада ліквідувала Албанську церкву на території Азербайджану як його релігійну та культурну спадщину. У такий спосіб відбулися григоріанізація та вірменізація християн-албанців, зосібна асиміляція тюрксько-азербайджанського люду⁶.

Після зміцнення своїх позицій на Кавказі вірменські шовіністи, заснувавши 1887 р. Гнчакську, а 1890 р. – Дашнакську терористичні партії, розширили плани етнічного чищення. У 1905–1907 рр. озброєні вірменські загони знищили мирних азербайджанців, у тому числі турецьке населення, та зруйнували їхні оселі в районах Зангязур, Гьойча, Нахчівань, Карабах, Тіфліс (Тбілісі), Гєндже, Баку. Зокрема, названі загони у 1914 р. у Східній Анатолії Туреччини в районах Ерзурум, Карс, Адана та інших містах розграбували та зруйнували міста і села, знущалися з жінок, літніх людей і дітей. У березні–квітні 1918 р. у районах Азербайджану Баку, Шамахи, Куба, Мугань, Ленкорань вірменсько-більшовицькі збройні загони знищили понад 50 тис. і виселили з насиджених місць десятки тисяч азербайджанців. Тільки в Баку було закатовано більше 30 тис. людей. У Шемахі було розгромлено та зруйновано близько 58 селищ, знищено 7 тис. осіб, серед яких 1 653 жінки та 865 дітей.

³ Договори Росії съ Востокомъ: политическіе и торговые. Собралъ и издал Т. Юзефовичъ. С. Петербургъ : Типографія О. И. Бакста, Невскій, 71, 1869. С. 208–227.

⁴ Крюгер Хейко. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ ; пер. с англ. изд. Баку : Баку Университети, 2012. С. 10–14.

⁵ Магмудлу Ягуб. Азербайджан: нариси історії. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 44–46.

⁶ Махмудов Ягуб и др. Иреванское Ханство. С. 400–405.

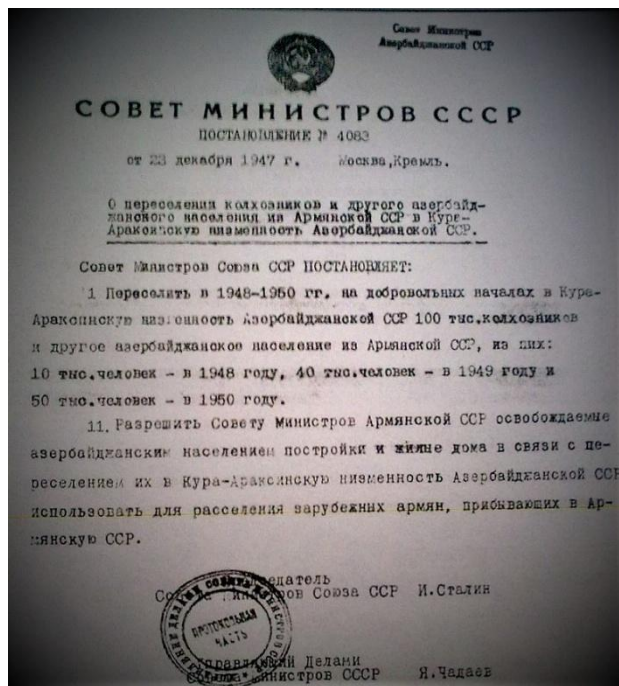

Карта Азербайджану, 1918 р., 147 тис. 629 км²

Унаслідок проведення дашнакською владою політики «Вірменія без тюрків» кількість азербайджанського населення в Єриванській губернії (колишня територія Іреванського ханства Азербайджану) зменшилася з 375 тис. 1916 р. до 70 тис. 1922 р.

Користуючись тим, що ці акти знищення та депортації азербайджанського населення з рідних земель не отримали належної політичної та правової оцінки, вірменські шовіністичні сили продовжували свої терористичні дії й за радянських часів. Історичні азербайджанські території Гьойча та Зангезур, згідно з рішенням центральної влади СРСР, було передано Вірменській РСР, а Нагірний Карабах Азербайджану 1923 р. отримав статус автономної області. Скориставшись цим статусом, вірменські сепаратисти посилили свої дії проти Азербайджану. Варто зазначити, що в 1948–1953 рр. правлячі кола Вірменської РСР, користуючись підтримкою центральних органів влади ЦК КПРС, чинили масову депортацію азербайджанців з їхніх історично-етнічних земель. Одним зі свідчень цієї події є архівний документ під назвою «Постановление (№ 4083) о переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР» Ради міністрів СРСР від 23 грудня 1947 р. (Москва, Кремль) з метою заселення на їхніх землях і оселях вірменів з інших країн⁷.

⁷ Совет министров СССР, Постановление № 4083 от 23 декабря 1947 года. Москва, Кремль. «О переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР»; доп. 10/111-48 г. N: 754.

Совет министров СССР, Постановление № 4083 от 23 декабря 1947 года. Москва, Кремль. «О переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР»; доп. 10/111-48 г. N: 754

У 1-й статті цього документа (доп. 10/111-48 г. N: 754), що складається з 11 статей, ідеться: «Переселить в 1948–1950 годах на добровольных началах в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР 100 тысяч колхозников и другое азербайджанское население из Армянской ССР, из них: 10 тысяч человек – в 1948 году, 40 тысяч человек – в 1949 году и 50 тысяч человек – в 1950 году». Зазначимо, що з 1988 р. сепаратистський рух вірменських шовіністів із метою відокремлення Нагірного Карабаху від Азербайджану за підтримки центральної влади СРСР, зокрема КДБ, набув нової сили⁸.

У 1990–2020 роках 20 % території Азербайджану, зокрібна Нагірний Карабах і сім сусідніх районів, перебували під окупацією вірменських збройних загонів; більше мільйона азербайджанців було виселено насильницьким способом з території Вірменії та з окупованих нею азербайджанських територій. На території Вірменії, де свого часу азербайджанське населення становило абсолютну більшість, сьогодні немає жодного азербайджанця. У результаті озброєної агресії Вірменії понад 18 тис. азербайджанців було знищено, понад 10 тис. мирних жителів отримали серйозні поранення, понад 50 стали каліками, понад 4 тис. зникли безвісти, а 877 міст, сіл і селищ було розграбовано, розгромлено та спалено. У цьому контексті варто нагадати, що протягом двох століть народ Азербайджану зазнавав етнічної чистки й політики геноциду з боку Вірменії з руйнівними наслідками⁹.

Для того, щоб мати уявлення про злочини проти азербайджанців і про те, як вірменські збройні загони здійснювали свої плани щодо геноциду, досить згадати трагедію 26 лютого 1992 р. в м. Ходжали Нагірного Карабаху. Під час цих подій, що були однією з найстрашніших трагедій за всю історію людства, було звіряче вбито близько 613 мирних азербайджанців,

⁸ Крюгер Хейко. Нагорно-Карабахский конфликт. С. 24–32.

⁹ Гулиев Ариф. Украина-азербайджанские отношения: право, политика, дипломатия : сб. научных трудов. Харьков : Факт, 2017. Том 3. С. 207–209.

серед них 63 дитини та 106 жінок; 487 осіб було покалічено; 150 людей досі вважаються зниклими безвісти; 1 275 жителів – літніх людей, дітей, жінок – було взято в полон, де вони зазнали знущань, катувань і зневаги¹⁰.

Згідно з указом президента Азербайджанської Республіки «Про геноцид азербайджанців», 31 березня є Днем пам'яті жертв геноциду азербайджанців. У зв'язку з цим, 31 березня 1998 р. Парламент Азербайджанської Республіки ухвалив спеціальну декларацію та звернувся до Організації Об'єднаних Націй (United Nations, UN), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE), Ради Європи (Council of Europe), Парламентської Асамблеї Ради Європи (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, PACE), Співдружності Незалежних Держав (Commonwealth of Independent States, CIS) та інших міжнародних організацій із проханням визнати зазначену трагедію, скоєною вірменськими шовіністами й сепаратистами, як геноцид азербайджанців; прискорити завершення процесу вироблення дієвих міжнародних правових механізмів, які унеможливлюватимуть безкарність за такі злочини, а також сприятимуть мирному врегулюванню вірменсько-азербайджанського воєнного конфлікту відповідно до міжнародних правових норм.

Незважаючи на зазначене звернення, на жаль, для розв'язання цього конфлікту нічого не було зроблено. Варто зауважити, що безкарність скоєного злочину створює відповідний ґрунт для нових протиправних дій з боку Республіки Вірменія. Адже в теперішній час її зазіхання на Нахічевань, який, як відомо, є невід'ємною частиною території Азербайджану; заклики анулювати Карську угоду, підписану в жовтні 1921 р. між Азербайджанською, Грузинською, Вірменською РСР та Туреччиною за участі РРФСР; претензії на території Туреччини та інших сусідніх держав – усе це є результатом тих умов безкарності за окупацію 20 % території Азербайджанської Республіки, яка завершилася підписанням 10 листопада 2020 року спільної заяви про завершення 44-денної II Карабаської війни президентом Азербайджанської Республіки Ільгамом Алієвим, прем'єр-міністром Республіки Вірменія Ніколом Пашиняном і президентом Російської Федерації Володимиром Путіним¹¹.

Принагідно зазначимо, що частина території Грузії, що межує з Азербайджаном і Туреччиною, у результаті війни 8–12 серпня 2008 року окупована російським військом. Стосовно цього питання знаний український історик Микола Дорошко наголошує на тому, що російська сторона «...в грузинсько-осетинському і грузинсько-абхазькому конфліктах... бере участь не як миротворець, а як зацікавлена сторона і цілеспрямовано підтримує сепаратистські рухи в цих двох грузинських регіонах»¹², що свідчить про посилення впливу

¹⁰ Ейвазли Елшад. Діти, які не вирости. Харків : Контраст, 2018. 101 с.

¹¹ **Georgian President on Nagorno-Karabakh Deal: New Era Starts in the Caucasus. URL: <http://georgiatoday.ge/news/22992/Georgian-President-on-Nagorno-Karabakh-Deal:-New-Era-Starts-in-the-Caucasus>**

¹² Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2011. С. 145–147.

Російської Федерації на Південному Кавказі, щоб перешкоджати вступу Грузії до Організації північноатлантичного договору¹³. У цьому контексті зауважимо, що з 2014 року в результаті російської збройної агресії проти України її Автономна Республіка Крим і м. Севастополь теж перебувають під окупацією. Унаслідок російської інтервенції в Україну, яка почалася 2014 р., за офіційними даними ООН, кількість жертв війни становить близько 13 тис., чисельність убитих – близько 3 300 цивільних осіб¹⁴.

Продовжуючи розгляд теми порушеного дослідження, варто наголосити на тому, що Парламент Азербайджанської Республіки неодноразово звертався до ООН, ОБСЄ, РЄ, ПАРЕ та інших міжнародних організацій, до парламентів та урядів усіх країн світу визнати факт геноциду, що століттями здійснювали вірменські шовіністичні й терористичні сили проти азербайджанського населення, зокрема чинили окупацію історичних земель Азербайджану; вжити усіх правових заходів для того, щоб протистояти спробам подібних трагедії у майбутньому; сприяти ліквідації наслідків вірменської агресії проти Азербайджану та забезпеченню безпеки в регіоні. Адже з 1990-х років Парламент Азербайджанської Республіки вимагав від ООН оголосити Вірменію державою-агресором, застосувати щодо неї відповідні норми міжнародного права, які передбачають заходи покарання агресора; забезпечити виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН № 822, 853, 874 і 884 від 1993 р. про термінове та беззастережне виведення вірменських збройних сил із окупованих азербайджанських територій і відновлення територіальної цілісності Азербайджанської Республіки. У результаті цієї окупації 1 млн 139 тис. азербайджанського населення стали вимушеними переселенцями з рідних земель, 20 тис. людей загинули, 50 тис. стали інвалідами, а загальна чисельність зниклих, полонених та заручників становить понад 6 тис. осіб, завдана матеріальна шкода оцінюється в 300 млрд дол. США.

Зазначимо також, що діяльність Мінської групи ОБСЄ, котра була створена 1992 р. Організацією з безпеки і співробітництва в Європі для мирного врегулювання вірменсько-азербайджанського конфлікту, зокрема звільнення окупованих територій, навпаки, ускладнювала розв'язання цієї проблеми.

27 вересня 2020 року військо Азербайджану розпочало звільнення окупованих територій згідно з вимогами Конституції Азербайджанської Республіки й відповідних норм міжнародного права. У результаті 44-денної війни, яка завершилася підписання спільної заяви з 9 статей 10 листопада 2020 року між Азербайджанською Республікою, Російською Федерацією та Республікою Вірменія щодо припинення вогню, завершилася капітуляцією останньої¹⁵. Ця подія ознаменувалася як Вітчизняна війна азербайджанського народу і стала знаменною історичною подією Азербайджанської Республіки.

¹³ Там само.

¹⁴ 13 тисяч: офіційні дані ООН щодо загиблих у війні на Донбасі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29792144.html>

¹⁵ Обращение Президента Азербайджана Ильхама Алиева к народу. URL: <https://mod.gov.az/ru/news/obrashenie-prezidenta-azerbajdzhana-ilhama-alieva-k-narodu-33796.html>; Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра

Висновки

Підсумовуючи розгляд порушеної проблеми, вказуємо на необхідність:

- офіційного визнання факту фізичного знищення та тортур азербайджанців у м. Ходжали та інших містах;
- застосування відповідних конституційних, правових, зокрібно міжнародних, заходів щодо звільнення азербайджанських земель, які перебували під окупацією Вірменії, та визнання її державою-агресором;
- затвердження факту окупації території Грузії російським військом у результаті конфлікту 2008 р.;
- затвердження факту окупації в результаті російської збройної агресії проти України її Автономної Республіки Крим з 2014 р.;
- повернення полонених та депортованих азербайджанців до їхніх рідних осель;
- забезпечення територіальної цілісності Азербайджану, України та Грузії;
- заснування нової регіональної міжнародної організації, а саме «Військово-політичного союзу у складі держав Азербайджан, Грузія, Україна, Туреччина» (з перспективою розширення кількості держав) з метою забезпечення миру на Кавказі та Чорноморському басейні як важливих перехрестях міжкультурних і транспортних комунікацій.

Документи та наукова література

1. Гулиев Ариф. Украина-азербайджанские отношения: право, политика, дипломатия : сб. научных трудов. Харьков : Факт, 2017. Том 3. 564 с.
2. Договори Росії съ Востокомъ: политические и торговые. Собраль и издал Т. Юзефовичъ. С. Петербургъ : Типографыя О. И. Бакста, Невскій, 71, 1869. 296 с.
3. Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2011. 228 с.
4. Ейвазли Елшад. Діти, які не вирости. Харків : Контраст, 2018. 101 с.
5. Крюгер Хейко. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ ; пер. с англ. изд. Баку : Баку Университети, 2012. 228 с.
6. Магмудлу Ягуб. Азербайджан: нариси історії. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 154 с.
7. Махмудов Ягуб, Мустафазаде Тофик, Мамедов Сулейман и др. Иреванское Ханство / Институт истории имени А. А. Бакиханова НАН Азербайджана. Баку : Отпечатано в типографии «Чашыюглу», 2010. 620 с.
8. Постановление № 4083 от 23 декабря 1947 года. Совет министров СССР, Москва, Кремль. «О переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР»; доп. 10/111-48 г. N: 754.